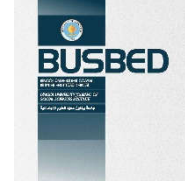

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 08.12.2021
Kabul Tarihi : 12.04.2022

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1034198>

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MİLLİ İKTİSAT İDEOLOJİSİ VE MİTHAT ŞAKİR ALTAN*

Ayşegül CAN¹

ÖZ

Türk iktisat tarihinde, milli iktisat düşüncesi ilk kez İkinci Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmıştır. İlerleyen süreçte bir devlet politikası olarak uygulanmaya başlanan bu düşünce, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte zirve yapmıştır. Bu minvalde Türk-Müslüman sermayedar oluşturulmasına, yerli sermaye ile milli banka ve şirketlerin kurulmasına, yerli üretimin ve müteşebbislerin teşvikine önem verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son bulması ile milli iktisat ideolojisini savunan aydınlar ve milli kurumlar, bu kez yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi bağımsızlığını sağlama noktasında önemli rol oynamıştır.

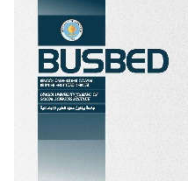
Bu çalışmada Osmanlı'nın son dönemlerine ve yeni bir Türk devletinin doğuşuna tanıklık etmiş, eğitimini Osmanlı Konya'sında almış, Cumhuriyet Türkiye'sine öğretmen, yazar, avukat, halkevi başkanı ve milletvekilliği yaparak hizmet etmiş Mithat Şakir Altan'ın milli iktisat hakkındaki görüşleri irdelenmiştir. Bilhassa, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren, ortaya koymuş olduğu milli iktisat anlayışı dönemin Osmanlı aydınlarının görüşleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. O'nun şahsiyetinin ve fikirlerinin oluşmasında 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki ve dünyadaki gelişmelerin önemli bir yeri olduğu tespit edilmiştir. Zira dünyaya geldiği dönem; Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı zamanına rastlamasına rağmen fikrî ideolojiler açısından oldukça zengin bir devire denk gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde milli iktisat politikasının hayata geçirildiği sırada, Konya'da Türk Sözü gazetesinde çoğunlukla "Türklük Etrafında" köşesinde bu politikayı destekleyen yazılar kaleme almıştır. Osmanlı Devleti'nin son bulmasıyla Cumhuriyet'te milli iktisat düşüncesini taşıyan kimseler arasında M. Şakir, Konya'da öne çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli İktisat, Osmanlı, Cumhuriyet, Konya

* Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında (Konya 2015) kabul edilen yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Dr., Aksaray Üniversitesi, Ortaköy MYO, aysegulcan@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8248-6512>

Article Type : Research Article
Date Received : 08.12.2021
Date Accepted : 12.04.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1034198>

NATIONAL ECONOMIC IDEOLOGY FROM THE OTTOMAN TO THE REPUBLIC AND MİTHAT ŞAKİR ALTAN

Ayşegül CAN²

ABSTRACT

In the history of Turkish economics, the idea of national economy emerged for the first time in the Second Constitutional Period. This idea, which started to be implemented as a state policy in the following process, peaked with the start of the First World War. In this respect, importance was given to the establishment of Turkish-Muslim capitalists, the establishment of national banks and companies with domestic capital, and the encouragement of domestic production and entrepreneurs. With the end of the Ottoman Empire, intellectuals and national institutions defending the national economy ideology played an important role in ensuring the economic independence of the new Turkish Republic this time.

In this study, the views of Mithat Şakir Altan, who witnessed the last periods of the Ottoman Empire and the birth of a new Turkish state, received his education in Ottoman Konya, and served the Republic of Turkey as a teacher, writer, lawyer, president of the community center and parliamentarian, on national economy were examined. Especially since the First World War, the understanding of national economy that he put forward was evaluated within the framework of the views of the Ottoman intellectuals of the period. It has been determined that the developments in the Ottoman Empire and in the world in the 19th and 20th centuries had an important place in the formation of his personality and ideas. Because the time he was born; Although it was the most turbulent time of the Ottoman Empire, it coincided with a very rich period in terms of intellectual ideologies. During the First World War, during the implementation of the national economy policy in the Ottoman Empire, he wrote articles supporting this policy, mostly in the column "Around Turkishness" in the newspaper Türk Sözü in Konya. With the end of the Ottoman Empire, M. Şakir came into prominence in Konya among those who carried the idea of national economy in the Republic.

Keywords: National Economy, Ottoman, Republic, Konya.

² Dr., Aksaray University, Ortaköy Vocational School, aysegulcan@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8248-6512>

1. GİRİŞ

Milliyet terimini tek bir anlam etrafında tarif etmek mümkün değildir. Bu durum toplumdaki farklılıkların gösterebilir. Milliyetçilik, Fransızlarda kültür, Almanlarda ırk, İsveçlerde vatan kavramları üzerinden tanımlanırken, Türklerde ise bu konuda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu sebeple Türkler arasında milliyetçilik ölçüsü ırk, kültür, vatan, dil, Turancılık, Anadolu'luk, tarih birliği ve tabiiyet unsurları üzerinden yürütülmüştür. Kimi düşünürler, bu kavramların birini esas kabul ederken kimileri ise bir başka unsur ya da unsurları temel almışlardır. Böylece Türkler arasında resmîyette ve hususiyette ortak bir milliyet tarifi ve duygusu oluşmamıştır (Danişmend, 1983, s. 4-5).

Dünyada millet kavramı 1789 Fransız İhtilali ile ortaya çıkmıştır. Ancak, 19. yüzyılın başlarında Avrupa'da, siyasi alanda milletlerin kendilerini idare etme isteği olarak yer edinmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ise bu kavramın etkisiyle imparatorlukların yerini ulus devletler almaya başlamıştır (Hobsbawm, 2010, s. 125; Kedourie, 1971, s. 1).

19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan millet ideolojisi aynı zamanda milliyetçi hareketlerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Osmanlı aydın ve devlet adamları da Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçi hareketlerden etkilenmişlerdir. Bunlar, Osmanlı Devleti'nin birliğini muhafaza etmek amacıyla milliyetçilik kavramını devletin topraklarında yaşayan bütün halkı kapsayacak şekilde uyarlamaya çalışmışlardır. Bu sebeple ortaya Osmanlıcılık ideolojisi çıkmıştır (Kushner, 1979, s. 9-10). Ancak Osmanlıcılık fikri, beklenmedik bir şekilde, Müslümanlar arasındaki ortak kültür duygusunu artırmış, etnik bilincin uyanmasına hizmet etmiştir (Karpat, 2004, s. 582).

Batı ile temas etmeye devam eden Osmanlı aydınlarında, Türkçülük ideolojisi zamanla oluşmaya başlamıştır. Özellikle Balkan Savaşları'nın kaybedilmesiyle birlikte Osmanlıcılık ideolojisi yerini Türkçülüğe bırakmıştır. Namık Kemal'in Osmanlıcılık düşüncesinin bir parçası olarak dillendirdiği "vatan" kavramı milliyetçiliğin uyanması için önemli bir aşama olmuştur. Daha sonraki süreçte Mehmet Emin Bey'in "Ben bir Türk'üm; dinim, cinsim uludur" sözü ile Türkçülük düşüncesi kuvvet bulmuştur. Gaspıralı İsmail'in "Dilde, fikirde ve işte birlik" düşüncesi ile Yusuf Akçura'nın "Tevhid-i Etrak" söylemleri Türklerin birliği anlamına gelmekte olup, bu akımın zihinlerde yer etmesinde önemli rol oynamıştır (Çolak, 2006, s. 37-40). Böylece Osmanlı modernleşmesi, imparatorluktan ulus devlete, ümmetten millete, Osmanlıcılıktan Türkçülüğe doğru ilerleyen bir süreci yaratmıştır (Kara, 2001, s. 49-50). Nitekim, Osmanlı aydınları arasında milliyetçilik üzerine tartışmalar başladığı sırada, milliyetçiliğin modernleşmenin neresinde durulacağı da sorgulanmıştır. Yalnızca Batı medeniyetini maddi açıdan üstün kılan meşruteliği alma ya da onların sosyal hayat, felsefi ve dini düşünceleri gibi bütün alanlardaki uygulamalarını alma konusunda fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Bu duruma Türkçülüğün önde gelen ideologlarından Ziya Gökalp, medeniyet ve kültür kavramlarını tasvir ederek çözüm bulmaya çalışmıştır. Gökalp, değiştirilmesi istenmeyen değerleri kültür, değişmesi istenenleri ise medeniyet adı altında tanımlamıştır (Güngör, 2003, s. 6).

Siyasi alanda başlayan milliyetçilik ideolojisi zamanla şatların da bu yöne sevk etmesiyle ekonomi alanında da etkisini göstermeye başlamıştır. Balkan Savaşı sonrasında ortaya çıkan Türkçülük ideolojisinin iktisadi alana bir yansımaları olarak milli iktisat, ticaret yaparak zenginleşmiş, üretim araçlarına sahip olan Türk burjuva kesimi oluşturma ideolojisi şeklinde ortaya çıkmıştır. Milli iktisat kavramını; iktisadi milliyetçilik; yani ekonomik ulusçuluk şeklinde tarif etmek mümkündür (Hançerlioğlu, 1993, s. 79, 225). Böylece iktisadi politikada Tanzimat'tan itibaren özellikle İkinci Meşrutiyet'in getirdiği serbestlik ortamında, güç kazanmaya başlayan (Sayar, 2000, s. 372), liberal anlayışın yerine, milli iktisat kavramı gün geçtikçe kuvvetlenmeye başlamıştır (Çavdar, 2003, s. 89). Buna rağmen Birinci Dünya Savaşı esnasında, serbest ticaret, dünyada yalnızca İngiltere, Hollanda ve Danimarka'da varlığını devam ettirememiştir. Osmanlı ekonomisini liberalleştirme gayretleri, ülke ekonomisine zaten parasal açıdan hâkim durumda bulunan, gayrimüslimlerin ve yabancıların bu vaziyetini iyice güçlendirmiştir. Bunun karşısında ise geleneksel yöntemlerle üretim yapmaya gayret eden Müslüman esnaf, daha çok yoksullaşmıştır. Öbür taraftan Girit'in Yunanistan'a katılmak istemesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı, Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakı gibi meseleler, ekonomideki liberal etki yerine, yerli unsurların hâkim olmasına dair adımların atılması sürecine katkı sağlamıştır. Nihayetinde liberalizm hakkında yönetici ve aydın çevre arasında tartışmalar başlamıştır (Koraltürk, 2011, s. 30).

Birinci Dünya Savaşı, devletlerin hem kendi bağımsızlığını savunma hem de ekonomide kendine yeterli olma anlayışındaki milliyetçi politikanın etkisiyle, himayenin en yoğun olduğu bir dönemi temsil etmiştir (Berend, 2011, s. 64). Böylece liberalizm genel seyir olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam edecek olan bir gerileme sürecine girmiştir. Ekonomik alandaki güçlükler, işsizlik, para birimlerinin istikrarsızlığı devletlerin ekonomik kontrolüyle birlikte korumacılığı ve milliyetçi politikaları da beraberinde getirmiştir (Von Hayek, 2009, s. 207). Bu doğrultuda Almanya ve Amerika kendi milli iktisatlarını kurmuştur. Osmanlı Devleti'nde ise bu durumu anlayan ve ilk gündeme getiren kişi Ziya Gökalp olmuştur (Kafesoğlu, 1970, s. 121).

Osmanlı Devleti'nde milli iktisat hamleleri Birinci Dünya Savaşı sırasında zirve yapmışsa da esasında bu politikanın temeli İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonraki sürece dayanmaktadır. Osmanlı aydınlarında, yerli

burjuvazinin oluşturulmasıyla kapitalizmin kurulması ve devletin içinde bulunduğu yarı sömürge vaziyetinden kurtarılması kanaati hâkim olmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki hükümeti de milli iktisadi bir devlet politikası haline getirmiş ve bu doğrultuda adımlar atmıştır (Ahmad, 2010, s. 88). Savaşın zorunlu kıldığı, finansman sorunu ile dışa kapanma ise milli iktisat politikasına ayrı bir ivme getirmiştir. Kapitülasyonlar tek taraflı olarak feshedilmiş, koruyucu dış ticaret politikası takip edilmiş (Toprak, 2017, s. 82), Teşvik-i Sanayi Kanunu ile yerli sermayedar, üretim noktasında teşvik edilmiştir (Ökçün, 1975, s. 26).

Milli iktisat hamlelerinin gerçekleştiği Anadolu'da Mithat Şakir Altan'ın³da Türk ulusuna “*Türkçülük*” ve “*milliyetçilik*” unsurlarını anlatmaya çalıştığı görülmüştür (Özcan, 2004, s. 217-219). Milliyet duygusunun bütün duygulardan üstün olduğuna inanan M. Şakir, bir millette olması gereken en önemli hasletleri millî gurur ve millî fedakârlık olarak tarif etmiştir. Mesele milliyetçilik olunca menfaat aranmaması gerektiğini düşünmüş ve milliyetçi bir kişinin öncelikle fedakâr, millî gayelere bağlı ve sadık olması gerektiğini savunmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği müddetçe milletin yorgunluktan ve kayıptan korkmaksızın, Türklüğün mevcudiyetini kazanmasının her şeyden önemli olduğunu dile getirmiştir (Altan, 1917a, s. 3; Altan, 1917b, s. 3; Altan, 1931, s. 2).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde dünyaya gelen ve gençlik çağını savaşın gölgesinde geçiren, yeni bir rejimin doğuşuna tanıklık eden, M. Şakir, Millî Mücadeleyi desteklemiş olan *Türk Sözü*⁴ başta olmak üzere *Aksaray Vilayet Gazetesi*, *Duygu*, *Halk*, *Yeni Konya* gazetelerinde ve *Konya*, *Yeni Mecmûa*, *Ocak*, *Yeni Fikir*, *Anadolu ve Orta Anadolu Mecmûası* gibi dergilerde çoğunlukla milliyet kavramıyla ilgili yazılar kaleme almıştır (“Halkevi Başkanlığı”, 1946, s. 2; “İlimizde Seçim Neticelendi”, 1946, s. 1; “Milletvekili Seçimi”, 1946, s. 2). Yazılarının ana temaları genellikle, Türk milletinin mefkûresi, millî benlik, milli medeniyet, milli iktisat ve milli ahlaktan meydana gelmiştir (Altan, 1917c, s. 1; Altan, 1931, s. 2). Bu minvaldeki yazıları ağırlıklı olarak *Türk Sözü* gazetesinde yer almıştır. 1917 Haziran ayından Kasım 1917'ye kadar milliyetçilik üzerine *Türk Sözü*nde 22 yazısı çıkmıştır. Bu yazıların 15 tanesi *Türklük Etrafında*⁵ köşesinde yayınlanmıştır. Kimi günlerde ise hem *Türklük Etrafında* hem de normal sütunlarda olmak üzere iki yazısı birden yer bulmuştur. Bu yazıların başlığında *milli* terimi taşıyanların sayısı altıdır. Geriye kalan 16 yazısı ise millilik, milliyetçilik, Türklük, vatan gibi konularda, yine milli benliğe vurgu amacıyla yazılmıştır (Can, 2015).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik ideolojisinin zirve yaptığı, devlet eliyle milli iktisat politikasının uygulandığı bir süreçte M. Şakir, *Türk Sözü*'nde 22, *Yeni Mecmûa*'da bir olmak üzere milliyetçilik ideolojisi üzerine toplamda 23 yazı kaleme almıştır. Cumhuriyet döneminde ise 1927-1944 yılları arasında *Aksaray Vilayet Gazetesi*'nde dört, *Ulus*'ta bir, *Duygu*'da iki, *Konya*'da beş makalesi yayınlanmıştır. Bunlarla birlikte 1931 yılında *Millî İktisada Doğru* isimli bir kitabı çıkmıştır. *Türk Ocakları*'nda basılan ve 43 sayfadan oluşan bu eseri, daha önce çeşitli yerlerde milli iktisat üzerine yapmış olduğu konuşmaların ve yazıların derlemesinden meydana gelmiştir (Altan, 1931b).

Çalışmanın temel amacı Birinci Dünya Savaşı sırasında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında *Konya*'da milli iktisat ideolojisini savunan M. Şakir'in bu yöndeki düşüncelerine Osmanlı aydınlarının milli iktisat anlayışları perspektifinden bakmaktır. Böylece M. Şakir'in içinde yaşadığı koşulların, onun düşüncelerini şekillendirdiği sonucu ortaya çıkmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e milli iktisat ideolojisinin intikalinde *Konya* açısından önemli rol oynayan M. Şakir'in yazılarını içeren gazete ve dergiler çalışmanın birincil kaynaklarını temsil etmiştir. Aynı şekilde diğer Osmanlı aydınlarının milli iktisat meselesi üzerine olan fikirleri de gazete ve dergilerdeki makalelerinden öğrenilmiştir. Bu yönüyle çalışmada ağırlıklı olarak basın-yayın organlarının doküman analizi yöntemiyle taranması metodu öne çıkmıştır. Türk iktisadi tarihinde milli iktisat ideolojisi üzerine yapılan çalışmalarda Osmanlı aydınlarının bu konudaki fikirlerine ve bu minvalde yürütülen faaliyetlere yer verilmiştir.⁶ Buna rağmen *Konya*'da milliyetçilik hakkındaki görüşleriyle öne çıkan, M. Şakir'in, milli iktisat ideolojisine dair düşünceleri hakkında bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmada M. Şakir'in bu husustaki fikirleri aktarılırken aslında Osmanlı'nın merkezindeki milli iktisat düşüncelerinin ve hamlelerinin *Konya* özelinde taşraya nasıl yansıdığını gözler önüne sermek hedeflenmiştir. Zira İkinci Meşrutiyet'in ilk dönemlerinden itibaren *Konya*'da halkın desteğiyle birçok milli banka ve şirket teşkil edilmiştir.⁷

³ Nüfus kayıt örneğindeki ismi Ahmet Mithat, H.1317'de (1899), Iğın'ın Beylülbey Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. M. Şakir siyasi kimliğinin yanında öğretmen, avukat, yazar ve gazeteci gibi birden çok vasfı üzerinde toplamıştır. Ayrıca, 1945-1946 yıllarını kapsayan dönemde *Konya Halkevi*'ndeki başkanlık ve 1946-1950 yıllarındaki CHP'den *Konya* milletvekilliği görevlerini verimli bir şekilde ifa etmiştir. bk. (“VIII. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişi 1920-1950”, 2010, s. 485); (Altan *Özel Evrakı (AÖE)*, 1916, s. 2); (*AÖE Vukuatlı Nüfus Kayıt Örneği*, t.y.).

⁴ 1910-1952 yılları arasında yayın hayatını devam ettiren Babalık gazetesi, *Konya* Valisi Muammer Bey'in teşviki üzerine 1917-1918 yıllarında *Türk Sözü* ismiyle çıkmıştır. Gazete genellikle dört sayfa olarak çıkmıştır. Başyazı, *Türklük Etrafında* köşelerinde milliyetçilik ile ilgili yazılar yayınlanmıştır. Böylece halkta milli bilinç oluşturmak amaçlanmıştır. bk. (Turgut, 2010, s. 9).

⁵ *Türklük Etrafında* köşesinde en çok yazan M. Şakir'dir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Türk Sözü*, 11 Haziran 1917-21 Ağustos 1918.

⁶ bk.(Toprak, 2016); (Toprak, 2017).

⁷ bk. (Atalay, 2011).

2.Osmanlı Aydınları Arasında Milli İktisat Meselesi

Osmanlı aydınları arasında milli iktisat meselesi, ülkenin iktisadi bağımsızlığı açısından önemli görülmüştür. Bu sebeple milli iktisadın nasıl anlaşılması, hangi şartlar altında ortaya çıkması gerektiği konuları Osmanlı aydınlarınca cevap bulunması önemli sorunlar olarak gündeme getirilmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte İttihat ve Terakki hükümetince başlayan milli iktisat politikası, öncelikle aydınların kavramsal olarak bu konuyu irdelemelerine neden olmuştur. Osmanlı aydınlarının milli iktisat üzerine olan düşüncelerini anlatmadan önce Osmanlı Devleti'nin bu esnadaki iktisadi vaziyetine kısaca değinmek gerekir. Bu süreç Osmanlı ekonomisinin yabancı sermayenin kontrolü altında kaldığı bir görünüm arz etmekteydi. Osmanlı ekonomisine hâkim olma yollarından birisini Düyûn-ı Umumiye İdaresi oluştururken diğerini ise Avrupa sermayesiyle Osmanlı topraklarında demiryolları, liman şirketleri, bankalar, maden işletmeleri, su, gaz ve elektrik şirketlerinin kurulması oluşturmuştur. Hatta yabancı sermayenin bu işletmeler üzerinde dolaysız denetimleri olmuştur (Pamuk, 2018, s. 55).

Devlet, ihtiyaçlarını büyük oranda dış borçlar aracılığıyla karşılamaya çalışmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Almanya'nın teşvikiyle savaşı finanse etmek amacıyla kâğıt para (kaime) basma girişiminde bulunmak zorunda kalmıştır. Devlet savaşın başlarında, Osmanlı Bankası'ndan 15.000.000 liralık banknot çıkarmasını talep etmişse de banka, bu isteğe olumlu yanıt vermemiştir. Bunun üzerine geçici olarak emisyon bankası suretiyle Düyûn-ı Umumiye'nin üzerinden, kaimenin karşılığının altın olarak temin edilmesi koşuluyla, çıkarılması kararlaştırılmıştır. 27 Mart 1915'te Almanya ile 150.000.000 Franklık borç anlaşması yapılarak para Düyûn-ı Umumiye'nin Almanya şubesine devredilmiştir. Bu para karşılığında ise 6.519.139 liralık kaime çıkarılmış ve 10 Temmuz 1915'te piyasaya sürülmüştür. Fakat bu para devletin nakit ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bu sebeple 1918'e kadar olan zaman aralığında yedi seferde 161.018.663 liralık kaime çıkarılmak zorunda kalmıştır (Akyıldız, 2001, s. 212-215). Bunların etkisiyle hükümet, politikalarını yerli sanayi ve yerli üretimi temel alan milli iktisada çevirmek durumunda kalmıştır. Çünkü savaş ülkenin, dış ticaretinin sekteye uğramasına ve dolayısıyla ithal ürünlerin ülkeye girişine engel olmuştur. Bu anlamda, savaş döneminde Türk burjuvazisi oluşturmak amacıyla, koruyucu gümrük duvarları, kapitülasyonların kaldırılması, yabancı şirketlere Türkçe yazışma zorunluluğu, Teşvik-i Sanayi Kanun'u gibi uygulamalar hayata koyulmuştur (Pamuk, 2017, s. 150). Diğer taraftan milli iktisat politikası gereğince İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan, savaş ve mütareke esnasında da devam eden milli şirket ve bankaların tesis edilmesi meselesine ayrıca özen gösterilmiştir.⁸

İkinci Meşrutiyet döneminin getirmiş olduğu ortamla birlikte gazete ve dergi sayısında ciddi artış meydana gelmiş olsa da devamlılıkları noktasında büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sebeple liberalizm ve milli iktisat konuları hakkındaki görüşler, yalnızca belirli basın organlarıyla olacak şekilde sınırlı kalmıştır.⁹ Basının dışında Osmanlı aydınları, iktisat konusuna eğilmiş ve bu alanda kitap yazarlar olmuştur. Hakikaten Osmanlı Devleti'nde klasik anlamda ilk ekonomi kitabı olarak Sakızlı Ohannes Paşa'nın Mebadi-i İlmi Servet-i Mîlî isimli kitabı gösterilmiştir. 1881 yılında basılan kitabını Mülkiye'de ders kitabı olarak okutulan diğer eseri İlm-i Servet kitabı takip etmiştir. Yazar bu dönemde Mülkiye ve Harbiye'de iktisat hocası olarak görev yapmaktadır (Çavdar, 2003, s. 24-25). Ohannes Paşa'nın öğrencilerinden olan Kazanlı Akyığıtoğlu Musa, hocasının fikirlerinin aksine Friedrich List'in himayeci iktisadi görüşünü savunmuştur. Sanayileşmiş bir ülke ekonomisinin tarım alanında gelişmiş bir ekonomiye sahip ülkeye üstün geleceğine inanmıştır (Mardin, 1985, s. 628).

Osmanlı Devleti'nde 1860'lı yıllarda iktisat alanında yazılmış yabancı eserlerin tercüme edilmesi süreci başlamıştır. Ancak istikrarlı bir şekilde devam etmeyen bu süreç, İkinci Meşrutiyet döneminde, yabancı ülkelerde iktisat alanında meydana gelen gelişmelerin yakından takip edilmesiyle canlanmıştır (Sayar, 2000, s. 322). Doçe Bank Müdürü Dr. Karl Helfferich'e ait olan *La Prosp'erite Nationale De L'Allemagne 1888-1913*, Alman Feyz-i Maliyesi 1888-1913 ismiyle Nesim Roso (Nessim Rousso) tarafından Osmanlı Türkçesi'ne tercüme edilmiştir. Bu eser, İstanbul'da H.1330'da (1911-1912) Ahmet İhsan Şirketi tarafından basılmıştır. Çalışma, Almanya'nın nüfusu, iktisadi teşkilatı, sanayi ve makinalarının durumu gibi konuları kapsamıştır (Helfferich, 1330). Alman Feyz-i Maliyesi isimli kitap Osmanlı aydınları arasında merak uyandırmıştır. M. Zeki kitabın ismini konu başlığı ettiği yazısında Almanların kısa sürede karşılaştıkları yıkımlara karşın ilerleme kat etmelerini takdire şayan bulmuştur. Adı geçen kitabın okundukça Almanların iktisadi hayattaki ilerlemelerinin aşama aşama anlaşıldığını ifade etmiştir (Zeki, 1914, s. 417-419). Buna karşılık milli iktisat anlayışının evrensel değil de ulusal olması

⁸ Türk milli bankacılığının mihenk taşı olan İkinci Meşrutiyet dönemi milli bankacılık faaliyetleri için bk. (Can, 2021)

⁹Dönem, basın iktidar yanlısı ve karşıtı olarak sınıflandırılabilir. İttihat ve Terakki'nin iktisadi alandaki politikalarının basın alanında savunuculuğunu yapan, iktidar yanlısı gazetelerin başında Tanin gelmiştir. Bu kategorideki diğer gazetelerin arasında Yeni Tasvir-i Efkâr, Hukuk-u Umumiye, Şûra-yı Ümmet, Rumeli ve Silah'ı zikretmek mümkündür. Ayrıca Cavit Bey'in katkıda bulunduğu Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası ile İktisadiyyat Mecmuası da liberalizm ve milli iktisadi savunan yayımların önde gelenleridir. Muhafiz yayımlara ise Ahrar Partisi'nin Osmanlı'sı, Mevlânâzade Rifat'ın Hukuk-ı Umumiye ve Serbesti'si, Murat Bey'in Mizan'ı, Ali Kemal'in İkdâm'ı, Derviş Vahdeti'nin Volkan'ı örnek gösterilebilir. bk. (Koloğlu, 2015, s. 90-91). Meşrutiyet Dönemi yayın organlarında liberal iktisadi görüşü yansıtan yazılar yayımlarken, aynı dönemde çıkmaya başlayan Türk Yurdu ise milli iktisat kavramını temele alan yayımlar yapmıştır. Türk Yurdu ile benzer görüşleri savunan diğer yayın organı ise Yeni Mecmûa'dır. bk. (Mardin, 1985, s. 630-632).

gerektiğini savunan aydınlar olmuştur. Tekin Alp, her milletin kendine münhasır bir iktisadi usulü olması gerektiğini dolayısıyla da Türklerin Almanya'yı, Fransa'yı örnek alarak iktisadi açıdan bir ilerleme kaydetmelerinin mümkün olmayacağını savunmuştur. Çünkü her ulusun ihtiyaçlarının birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple Türklerin kendi ihtiyaçlarına uygun prensip ve şartlardan oluşan bir iktisadi yola sapmalarını zaruri görmüştür. Milletlerin içinde o ülkenin ihtiyacına göre mili iktisat programlarını oluşturan kişilerin olduğunu beyan etmiştir. Almanların iktisadi düzeninde Bismarck ve Frederich List'in ismini bu anlamda anılmaya değer olarak görmüştür. Türkler arasından da bu şekilde milli iktisatçıların yetişmesinin çok önemli olduğunu belirtmiştir (Alp, 1915, s. 560-562). Dârü'l-Fünûn'da toplum bilimleri hocası olan Ziya Gökalp, iktisadın ilmi boyutunu ayrıntılı bir şekilde izah ederek, iktisadın, fert, aile, cemaat iktisatları ile bir merkez etrafında toplanabilmesi için millet denilen bir bağa ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Şayet millet olmazsa diğer sayılan iktisat dallarının da iktisadi alanda etkilerinin sınırlı olacağını aktarmıştır. Bunlara ilave olarak iktisadın milletle buluşmuş halinin Fransa'da, Almanya'da ve Türkiye'de birbirinden farklı hallerde cereyan edeceğini ortaya atmıştır. Milli iktisadın her ülkede kendine özgü olması durumunun o ülkenin toprağına, iklimine, fertlerinin servet durumuna bağlı olduğunu aktarmıştır (Alp, 1916, s. 1-2). Gerçekten de bir memleketin iktisadi faaliyetleri, o memleketin sahip olduğu coğrafi ve nüfus özelliklerine göre oluşmuştur. Dolayısıyla tek bir milli iktisat sisteminden bahsetmek mümkün olmamıştır (Kafesoğlu, 1970, s. 122-123).

Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti üyelerinden Mehmet Emin Bey, diğer Osmanlı düşünürlerine ilave olarak, iktisadın ilmi açıdan güncel tutulduğu oranda iktisadi olayların anlaşılmasını sağlayacağına inanmıştır. Osmanlı'da hâkim olan iktisadi düşünce anlayışını 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan yeni iktisadi anlayıştan uzak olmasından dolayı eleştirmiştir. Zira artık iktisadi olayların iktisat ilmi müesseselerinin basit usulü ile açıklanmasının mümkün olamayacağını eklemiştir. Yani Adam Smith'in öncülüğünü yaptığı iktisat ilminin zamanla ortaya çıkan sendikaların kuruluş nedeni, iktisadi olayların her milletle farklı şekillerde cereyan etmesi, dış ticarete sabit gümrük tarifesinin bazı milletlerin gelirini artırırken bazı milletlerin zararına olması gibi iktisadi olayları açıklamayacağını beyan etmiştir (Emin, 1917, s. 45-46). Buna ilave olarak Ahmet Muhyiddin, milletin eğitime verilen önemin sadece dini ve fenni ilimlerden olmaması gerektiğini iddia etmiştir. Bunlara verilen önem kadar iktisadi eğitim ve terbiyeye de özen gösterilmesinin zorunluluk olduğunu savunmuştur (Muhyiddin, 1915, s. 796-800).

Tekin Alp, bir taraftan iktisadi ilim olarak görmeyenleri eleştirir ve iktisadın ilim olduğu yönündeki düşüncelerini ifade ederken diğer taraftan da Osmanlı aydınlarının artık iktisadın sanat yönünün incelenmesine ağırlık vermeleri gerektiğini dile getirmiştir (Alp, 1916, s. 1-2). Zira milli iktisadın esaslarını ilmi açıdan belirlemeden yabancılarla yapılacak ticari anlaşmaların ve uzun yıllar sürecek taahhütlerde bulunmanın son derece zararlı olacağını belirtmiştir (Alp, 1916a, s. 1-2). Ayrıca manevi hazinelerin birliğinin milli hareket ile mevcut olduğunu belirtirken maddi menfaatlerde de birliğin ancak milli iktisatla vücut bulabileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte milli iktisadın kavram olarak bilinmesine rağmen ilmi açıdan ne anlama geldiğinin bilinmediğini aktarmıştır. Türklerin iktisadi alanda yükselebilmesi için gereken şartların tespit edilip, oluşturulması gerektiğini ilave etmiştir (Alp, 1916a, s. 1-2).

Mâarif-i Umûmiye Nezareti Müşaviri Has Sait, milli terbiye ve milli iktisat arasında sıkı bir bağlantı olduğunu savunmuştur. Milli iktisadın gelişme kaydedebilmesi için özellikle gençliğin milli terbiyeye sahip olmasını gerekli görmüştür. Zira Almanya ve İngiltere gibi ülkelerin iktisadi anlamda güçlü olmasını bu duruma bağlamıştır. 1905 yılı Alman ve Çin okullarının eğitim sistemlerini karşılaştırmıştır. Çin'de okullarda gençlere sadece dini eğitim verilirken, Almanya'daki okullarda dini eğitimin yanı sıra sanayi ve çeşitli mesleki alanlarda da dersler verildiğini dolayısıyla pek çok meslek erbabı yetiştirdiğini dile getirmiştir. Sonuç olarak da Almanya'nın bu yönüyle örnek alınması gerektiğini vurgulamıştır (Sait, 1916, s. 1-3).

Almanya-Türkiye iktisat merkezi Kâtib-i Umûmîsi Raynard Yonga, şark iktisadiyatının Avrupalılaştırılması meselesi hakkında yayımlanan kitabıyla, şark iktisadiyatını en ince ayrıntılarına kadar incelemiştir. Bir devletin kuvvetinin parlak bir milli iktisat ve sağlam bir mali güçten geleceğini ifade etmiştir. Türkiye'nin iktisadi açıdan güçlü olmadığı durumda ne askeri kuvvetinin de ne diğer alanlardaki ilerlemelerinin başarıya ulaşmasını mümkün görmüştür. İktisadın bu derece önemli olmasından dolayı iktisadi alanda meydana gelecek gelişmelerin oldukça mühim olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda iktisadi sahada gelişimi sağlayabilmek için iki öneride bulunmuştur. Birincisi, ya devletin iktisadi mevzuları tamamen Avrupalı tüccar ve müteşebbislere bırakmasını ya da ikinci seçenek olarak bu konudaki ıslahatların devlet tarafından yapılmasını tavsiye etmiştir. Ancak ilk önerisini, bu yolla iktisadi alanda ilerleme sağlanamayacağı aksine alanın sığlaşacağını, memleketin sermayesini arttırmayacağını dile getirerek kendisi saf dışı etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde, yabancı tüccarların yararlandığı gümrük serbestisini ülkenin iktisadi açıdan gelişmesine engel teşkil ettiği gerekçesi ile eleştirmiş ve kaldırılması gerektiğini öne sürmüştür. Türkiye'nin iktisadi açıdan güçlenip gelişmesi için aşağıdaki 11 şartın devlet eliyle yerine getirilmesini tavsiye etmiştir. Zira hiçbir yabancı tüccarın bu şartları yerine getiremeyeceğini ifade etmiştir. Bunlar;

1. Ziraatın geliştirilmesi,

2. Meracılığın sınırlanması için kanun yolu ile gerekli tedbirlerin alınması,
3. Yolların yapımına gerektiği kadar önem verilmesi,
4. Memleketteki işçilere ve bazı bölgelerde daha değerli zirai bitkilerin dikimine önem verilmesi,
5. Memleketin bazı yerlerinde zirai verimi artırmak için numune çiftliklerinin kurulması,
6. Uygun yerlere iklim durumu için rasathanelerin inşa edilmesi,
7. Şeker, darı, kiremit gibi zirai-sanayi ürünlerini yüksek gümrük tarifesi ile korumak,
8. Tarım ürünlerinin en uygun şartlarda satılmasını temin etmek için pazar yerleri tesis etmek,
9. Nüfus artışını teşvik etmek
10. Meskûkât usulünü sağlam esaslara bağlamak,
11. Arazilerin tasrif ve taksim edilme yöntemlerinde ıslahatlar yapmaktan meydana gelmiştir (Yonga, 1916, s. 1-4).

Osmanlı aydınları arasında tartışılan bir diğer konu ise milli iktisat alanında karşılaşılan sıkıntılar olmuştur. Gökalp, Osmanlı'daki iktisadi bozulmanın sebebinin Tanzimat'tan sonra eski usullerin¹⁰ sadece Batılılaşmak için terkedilmesine, böylece aslından uzaklaşan ve yabancı bir hale getirilen uygulamalara bağlamıştır (Gökalp, 1916, s. 1-4). Alp, Osmanlı Devleti'nin Balkan hezimetinden sonra bile yüz ölçümü olarak Almanya'nın üç katı büyüklüğünde olmasına rağmen iktisadi ilerleme açısından bahsi geçen ülkenin 10/1'i kadar bile ilerleme yakalanamamasından yakınmıştır. Bu vaziyetin çeşitli nedenleri bulunmakla birlikte en büyük sebep olarak kapitülasyonları göstermiştir. Bu vesileyle Osmanlı'nın başta iktisadi olmak üzere siyasi ve hukuki açıdan bağımsızlığının olmadığını belirtmiştir. İngiltere ve Rusya'nın siyasi politikalarını zayıf bir Osmanlı Devleti üzerine oluşturmalarından dolayı devletin, güçlenmesine müsaade etmemeleri de etkenler arasında zikredilmiştir (Alp, 1915, s. 560-562). İlâveten milli iktisat alanında gelişebilmek için o vakte kadar ortaya koyulan çabaları yeterli görmemiştir. Halk bu alana kayıtsız kaldığı gibi âlimler ve idareci kişiler de iktisadın milli hayatta hukuki temelini ortaya koyamamışlar ve iktisadı yükseltmek için milli cemiyetleri oluşturamadıklarını ileri sürmüştür. Aynı şekilde basın alanında da milli hayatla ilgisi olmayan Çin, Japonya ve Amerika hükümetlerinin dâhili hayatlarına dair haberlere yer verildiğini, halbuki memlekette yetişen, dışarıya çıkan ve dışarıdan gelen ürünlerin neler olduğuna dair bilgilerin verilmesini çok daha yararlı bulmuştur (Alp, 1916a, s. 1-2).

Gökalp, milli iktisadın önünde birtakım engeller bulunması sebebiyle gelişmesinin bir hayli güç olduğunu ifade etmiştir. Bu zorlukların genellikle hükümetin yönetim sisteminde yer alan uygulamalardan kaynaklandığı kanaatini dile getirmiştir. Zira şer'i hukukun etkisiyle faizin haram sayılması, Osmanlı mali sisteminde yeni oluşumların önünde engel teşkil etmiştir. Çiftçilerden alınan ağnam, aşar gibi vergiler çiftçileri daha fazla mahsul almak ya da hayvan sahibi olma gayretinden yoksun bırakmıştır. Yabancı ülkelerdeki çiftçiler, daha fazla miktarda mahsul almak için çaba sarf ederken, adı geçen vergilerden dolayı Türk çiftçisi bu tip girişimlerden uzak kalmıştır. Çünkü onlar, ne kadar fazla mahsul alırlarsa ya da hayvan sahibi olurlarsa verecekleri vergi miktarı da aynı oranda artış göstereceğinin bilincindedir. Şayet, ülkede milli iktisat hâkim kılınacaksa, bu gibi etkenlerin ayrıntılı bir şekilde araştırılması gerekmiştir. Milli iktisadı vücuda getirebilmek için objektif gözlemler yaparak, milletin mülkü ve üretimi ile hukuki usulleri birbirine uyumlu bir hale getirdikten sonra diğer iktisadi sistemlerle kıyaslar yapılmasını mümkün bulmuştur (Gökalp, 1916, s. 1-4).

İktisadi alanda yapılması gerekenler ayrıntılı olarak irdelenmeye devam etmiştir. Kuvvetli ve gelişmiş olan milletlerin gelişim safhalarının inceden inceye tetkik edilmesi gerekmiştir. Onların izledikleri aşamalar tespit edilebilirse aynı yoldan ilerlemek mümkün görülmüştür. Bu hususta mukayese edilebilecek yegâne devletin Almanya olduğunu, zira bu devletin milli iktisadı ortaya çıkardığı vurgulanmıştır. Böylece Almanya'da milletin her alana hâkim olduğu gibi iktisat alanında da milliliğin söz konusu olduğuna değinilmiştir (Alp, 1916a, s. 1-2). Ahmet Muhyiddin, milli sermayeyi milli duygunun iktisadi yüzü olarak tanımlamıştır. Türk'ün iktisadi olarak tekrar canlanmasının, önündeki engellerden kurtulmasının, Türk'ün hayatındaki en büyük eksikliğin ortadan kalkmasının, ancak milli sermaye ve himaye yolu ile mümkün olacağını dile getirmiştir. Sermayenin millileştirilmesinin, ülkede iktisadi alanda, yabancı sermaye ve nüfuzunun bir nebze azalmasının, yerli halkın çıkarı ve refahı için büyük öneme sahip olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nde milli sermayenin bulunmamasına, sermayenin olmaması ya da fakirlikten dolayı değil de halkta, süre gelen savaşların mağlubiyetle sonuçlanmasıyla, iradesizlik, gayretsizlik, gelecekte ümidini kesme duygularının uyanmasının sebep olduğunu iddia etmiştir (Muhyiddin, 1915, s. 780-782). Alp ise Türkiye'deki yabancı bankalar aracılığıyla ülkeye yabancı sermaye girişini memleket için yararlı bulduğunu ifade etmiştir. Yabancı sermayeden maden ve toprak işletmek, fabrika kurmak gibi üretimle ilgili konularda yararlanılması gerektiğini savunmuştur (Alp, 1917, s. 1-2). Ayrıca milli iktisadın önemine vurgu yapmak için manevi duyguların birliğinin milli hareket ile ayakta durabileceği gibi maddi menfaatlere katılımın da ancak milli iktisatla olabileceğini belirtmiştir. Türklerin milli iktisat terimine anlam

¹⁰ Gökalp bu eski usulleri şu şekilde saymıştır; bazı yol ve köprülerin köylüler tarafından tamir ya da inşa edilmesi, ordunun bir kısım iâşesinin köylerden karşılanması vs. Yani halkın üretim alanının dışında bırakılması anlatılmak istenmiştir. bk.(Gökalp, 1916, s. 1-4).

bakımından yabancı olmadıklarını ancak milli iktisadın içeriğine ve iktisadi açıdan nasıl ilerleneceğine dair henüz bir girişimlerinin bulunmadığını da ilave etmiştir (Alp, 1916a, s. 1-2).

M. Zühdi, milli olgunluğa ulaşmanın yollarından birinin de milli iktisattan geçtiğini savunmuştur. Aynı şekilde medeniyet denilen gayeye ulaşmada bu yolların önemli olduğunu ifade etmiştir. Bazen bunların engebeli ve güç olmasından kaynaklı ulaşmada sıkıntılar yaşanabileceğini belirtmiştir. Ancak sabır ve kişisel öz veri ile başarılı olunabileceğini eklemiştir. Aksi takdirde başka kuvvetlerin mahkûmu olmaya devam edileceğini söylemiştir (Zühdi, 1915, s. 2616-2617).

3. Milli İktisat ve Mithat Şakir Altan

M. Şakir'in milli iktisat hakkındaki düşüncelerine yer vermeden önce, Konya'yı milli iktisat atmosferi açısından değerlendirmek lazımdır. İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarından itibaren taşrada, milli iktisat politikasının milli şirket ve bankalarla uygulama sahası bulunduğu bölgelerin başında İç Anadolu Bölgesi ve Konya gelmektedir. Genellikle, Konya'nın sanayisini geliştirmek ve ticarî kapasitesini artırmak amacı taşıyan bu milli şirket ve bankaların arasında çiftçiye kredi vermek için kurulan milli kuruluşlar da bulunmaktaydı. Ancak bu tür kuruluşların sayısının diğerlerine göre daha az olduğunu söylemek mümkündür. Konyalı halkın desteği ve hükümetin teşvikiyle Konya'da yaklaşık 30 milli şirket ve sekiz milli banka teşkil edilmiştir.¹¹ Temeli 1909 yılına dayanan Konya Milli İktisat Bankası taşradaki ilk milli banka teşebbüslerinden birini temsil etmektedir. İlaveten Akşehir Bankası, Konya Köylü Bankası, Karaman Milli Bankası, Konya Ahali Bankası gibi kuruluşlar da milli banka olarak Konya'da hizmet vermiştir (Can, 2021, s. 237-254).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı gibi olağanüstü bir vaziyette bulunduğu ve Konya'da milli iktisat politikasının aktif bir şekilde işlediği sırada M. Şakir, milli iktisat üzerine olan düşüncelerini Türk Sözü gazetesindeki yazılarıyla duyurmaya başlamıştır. M. Şakir, Türk Sözü'ndeki yazılarıyla Konyalıların milli iktisada olan ilgilerini canlı tutmaya çalışmıştır. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasıyla birlikte başlayan Cumhuriyet döneminde de bu husustaki görüşlerini paylaşmaya devam etmiştir. Her iki dönemde de yerli sermayenin gücünü ve yerli malına yönelmenin önemini vurgulamıştır. Bir milletin fertlerinin tek bir amaç ve düşünce etrafında birleşebilmesinin yabancı istilalar karşısındaki en büyük gücü olduğuna inanmıştır. Bu hususta, Almanları milli gayelerinin bilincinde olmaları nedeniyle örnek göstermiştir (Mithat, 1917d, s. 3).

Osmanlı Devleti'nde yapılan milli iktisat hamlelerinin, büyük güçlerin etkisiyle uyutulan milliyetçilik hissini Birinci Dünya Savaşı ile uyandırılması ve iktisadi sahadaki yabancı tahakkümüne karşı isyan niteliğindeki girişimlerle daha etkili hale geldiğini belirtmiştir. Zira söz konusu mücadelede milletin hayatının iktisadi düsturlara bağlandığını ilave etmiştir. Bu sebeple milli iktisadın önemini vurgulamak maksadıyla Almanların ve Japonların inkılâplarının tamamlanmasında iktisadi faaliyetlerin rol oynadığını belirtmiştir (Mithat, 1917b, s. 3). M. Şakir'in bu görüşleri Osmanlı aydınlarıyla örtüşmektedir. Zira onlar da milli iktisadın milletlere özgü olması gerektiğini savunurken, bu anlamda Almanya'yı rol model olarak kabul etmişlerdi. Aynı şekilde savaş sonrası zaferin tam anlamıyla başarıya ulaşabilmesi için milli iktisat faaliyetlerinin başlatılarak, iktisadi alandaki yabancı hegemonyasından kurtulmanın önemi noktasında birleşmişlerdir.

Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kaynaklarının zengin ve imkanlarının geniş olmasına rağmen iktisadi açıdan dışa bağımlı olmasının ardında iktisadi durumunun yeterince analiz edilememesini göstermiştir. Böylece ülkenin iktisadi hayatında yabancıların etkin olduğu ve bu sebeple memleketin parasının dışarı taşınarak, âdeta vatanın kanını emdikleri görüşüne katılmıştır. Esaretten kurtulmanın yolunu iktisadi özgürlükte görmüştür. Bu doğrultuda atılacak adımları, ticaretin yabancıların kontrolünden kurtarılması, vergilerin ıslahı, sanayi ve ticaret mekteplerinin açılması ve yolların inşası şeklinde sıralamıştır (Mithat, 1917a, s. 3). M. Şakir'in belirttiği olduğu şartların pek çoğu gerek İttihat ve Terakki hükümetinin bizzat kendisi, gerekse de milli kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmiş veya gündeme getirilmiştir. Kapitülasyonların tek taraflı feshedilmesi, yabancılara verilen gümrük ayrıcalıklarına son verilmesi, yabancı şirketlere Türkçe yazışma zorunluluğu getirilmesi, bataklıkların kurutulması, yol ve köprü inşa edilmesi gibi hususlar bu minvalde atılan adımlar olmuştur (Toprak, 2017, s. 187-215).

Diğer taraftan Osmanlı Devleti için en büyük zararı, ticaretin büyük bölümünün yabancıların elinde olmasından dolayı Türklerin ticari sahada tecrübe kazanamaması şeklinde tarif etmiştir (Mithat, 1917c, s. 3). Bu doğrultuda ise ticaret mektepleri açılarak, gençlerin bu okulları tercih etmesi teşvik edilmiştir. Ayrıca milli bankalardaki Türk personel sıkıntısını çözmek amacıyla hükümet tarafından yurt dışına öğrenci gönderilmiştir ("Viyana'ya Ticaret Talebesi", 1917, s. 8). İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yönetimi tarafından kurulan, iktisadi hususta arzu edilen aşamaya gelinebilmesi için iktisat ilmi konusunda bilgi sahibi kişilerden oluşan bir *İktisat Meclis-i Âlisi'ni* önemli görmüştür. İnsanların bu gibi ilmi kurumlar aracılığıyla şahsi teşebbüs konusunda bilinçlendirilmesi gerektiğine inanmıştır (Mithat, 1917e, s. 3).

¹¹ Milli şirketler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Atalay, 2011).

M. Şakir, Osmanlı Devleti'ndeki milli iktisat girişimlerini yalnızca düşünceleriyle desteklemekle kalmamıştır. O, halka milli iktisadın neden gerekli olduğunu ve desteklenmesindeki yararları anlattığı sırada, 1917 yılının başlarında teşkil edilen Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'na hissedar olmuştur. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına yaklaştığı, Osmanlı Devleti'nin savaşın masraflarını ve halkın işşesini karşılamak için türlü teşebbüslerde bulunduğu, devlet bankası olan Osmanlı Bankası ile ilişkilerin gerildiği bir süreçte kurulmuştur. Bankanın açılabilmesi, söz konusu dönem için oldukça ciddi bir rakam olan, 4.000.000 liralık sermayesinin %10'una hissedar kaydedilmesiyle mümkündür. Bu sebeple başta İstanbul olmak üzere, bütün Osmanlı topraklarında halkı bankaya sermayedar olmaya teşvik edecek bir propaganda başlatılmıştı. M. Şakir de bu propagandaya yazıları aracılığıyla hizmet ederken, aynı zamanda 11 Mart 1917'de bankanın 10'ar liralık olan iki hisse senedini almıştır (AÖE).

M. Şakir, Cumhuriyet döneminde de milli iktisadı savunmaya devam etmiştir. Millî Mücadele'nin zaferle neticelenmesinden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının devamını milli iktisatta görmüştür. Zira bir devletin iktisadi hayattaki gücü nispetinde, siyasi arenada da bir o kadar kuvvetli olacağına inanmıştır. Ayrıca bir yerin iktisadi açıdan derecesinin özel sermaye ve teşebbüslere göre ölçüldüğünü söylemiştir. Dolayısıyla toplumsal hayatta bilim ve ihtiyaçlar kadar iktisadın da önemli bir yeri olduğuna vurgu yapmıştır. Ancak milli iktisat alanındaki başarının devletin teşviki kadar toplumun fertlerinin fedakârlığına da bağlı olduğunu ifade etmiştir. Bu yoldaki en önemli fedakârlığı, yerli malını kullanmak ve teşvik etmek şeklinde tarif etmiştir. Toplumda büyük sermaye sahiplerinden başlamak suretiyle küçük sermayedarlara kadar milli iktisadın desteklemesi gerektiğine, bu noktada teşebbüste bulunmaktan çekinilmemesini tavsiye etmiştir (Altan, 1931b, s. 7-8). Türk milletinin iktisadi sahadaki en büyük eksikliğinin şahsi teşebbüs olduğunu savunmuştur. Bu eksiklikle millet, toplumsal hayattan da yoksun kaldığı için bir an önce tamamlanmasını arzu etmiştir (Mithat, 1928a, s. 1, Mithat, 1928b, s. 1).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden milli iktisadın geliştirilmesi için aşağıdaki hususları sıralamıştır:

1. Üretimdeki aktif kolların tespit edilerek bunların muhtelif mesai sahalarına yansıtılması,
2. Memleketin genel nüfusunun çalışabileceği büyük üretim merkezleri tespit edilerek milli kuruluşlar oluşturulurken, ülke nüfusuna iş imkânı sağlanması,
3. Ülkenin her bir köşesinin nüfustan jeolojik vaziyetlerine kadar araştırılması, böylece kaynakların en iyi şekilde değerlendirilmesi,
4. Üretim merkezleri belirlenerek, nüfus hareketlerinin buna göre yönlendirilmesi ve iskânların güçlü esaslara dayandırılması,
5. Mimari yapıların mahallî ve iktisadi şartlar dikkate alınarak inşa edilmesi,
6. Mahallî iktisadi oluşumlara önem verilmeli ve mevcut olanlar geniş imkânlar tanınarak himaye edilmeli,
7. İlkokuldan itibaren iktisadın teknik yönlerine, milli iktisat tarihine ve milli iktisadi coğrafya konularına ders müfredatında yer verilmeli,
8. Küçük sanayi kuruluşlarının himaye edilmesi ve bu husustaki eşitsizliklerin düzeltilmesi,
9. Küçük sermayeli esnafa daha geniş imkânlar tanınması,
10. Ülkenin iktisadi meseleleri hakkında geniş çaplı araştırmaların yapılmasıdır (Altan, 1931b, s. 19-20).

Aslında M. Şakir'in sıraladığı bu kaideler, Osmanlı Devleti'nde milli iktisat ideolojisinin ortaya çıktığı sırada gerek aydın kesimin gerekse de bürokratların kafa yorduğu hususlar olmuştur. O, bu hususları yalnızca dile getirmekle kalmamış, aynı zamanda hayata geçirmeye gayret etmiştir. Tüm dünyayı etkisi altına alan Büyük Buhran sırasında, 1929 yılında, Ankara Radyosu'nda milli iktisat üzerine bir konferans vermiştir. 1931 yılında bu konferans konuşması ve Aksaray'da bulunduğu zaman zarfında Aksaray Vilayet Gazetesi'nde iktisat hakkında yazdığı makalelerin derlenmesinden meydana gelen Milli İktisada Doğru kitabı yayımlanmıştır (Altan, 1931b, s. 8-9). Söz konusu eserde, ülkede büyük savaşların ardından en büyük eksikliğin, iktisadi alanda bir gelişim ve ilerleme gösterme noktasında yaşadığını dile getirmiştir. Esasında bu eksikliğin kökenlerinin tarihe dayandığını belirterek, bir nevi Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu milli iktisat hamlelerinin Cumhuriyet'e yansıyan yönlerini yetersiz görmüştür. Zira bu durumun toplumsal hayata olumsuz etkilerle yansıdığını, dolayısıyla milli iktisadın, toplumun hayatında çok önemli bir yere sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Bu noktadan hareketle, Türk milletinin en büyük hedefinin güçlü bir millî iktisat çatısı kurmak olduğunu dile getirmiştir. Ancak bunun için çatının üzerinde yükseleceği temellerin ve harçların doğal oluşumlarını tanımının lazım geldiğini vurgulamıştır (Altan, 1931b, s. 18-20).

M. Şakir bu şartların sağlanmasında milli iktisadın temelini yerli üretim üzerine kurulmasını gerekli görmüştür. Esasında o, yerli üretimin yabancı yatırım istilasına karşı set olarak değerlendirmiştir. Bu yüzden Türk milletinin, yıllarca süren savaşlardan sonra, tek amacının devletin temelini millî iktisadı yerleştirmek olması gerektiğini belirtmiştir. Millî servetin bir zerrisinin dahi zarar görmesini bir Türk'ün kanının akmasına eş değer bulmuştur. Zira bu durumun aynı derecede memleketi zararının dokunacağına inanmıştır (Mithat, 1927b, s. 1).

Konya’da milli iktisat girişimlerinin yapılabilmesi için kendi üzerine düşeni yapmak amacıyla, 1940 yılında Konya’nın iktisadi durumunu Hititler’den başlayarak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi de dahil olmak üzere ayrıntılı bir şekilde irdelemiştir. Konya’nın İktisadi Bünyesine Bir Bakış isimli bu eserde, başta Konya olmak üzere ilçeleri Beyşehir, Ereğli, Karaman ve Akşehir’deki ticaret odalarının sicillerinde kayıtlı bulunan tüccarları, ticaret alanları ve firma isimleriyle derinlemesine incelenmiştir. Ayrıca, ekler bölümüne; Konya ili maden ve jeoloji haritasıyla, il genelindeki inşaatlar ile devam eden köprü ve yolların vaziyetini gösteren haritalar ilave etmiştir. Bir diğer haritadaysa, Konya’nın iktisadi bünyesine dair bilgiler vermiştir. Buna göre Konya’nın; Seydişehir, Karaman, Sultaniye, Akşehir, Ilgın, Kadınhanı, Beyşehir, Çumra, Bozkır, Hadim, Cihanbeyli, Ermenek, Ereğli gibi beldelerindeki ormanlar, bağlar, sebze meyve verimi, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların durumu rakamsal olarak ifade edilmiştir (Altan, 1940, s. 8). Böylece M. Şakir eski çağlardan Cumhuriyet’in ilk dönemlerine kadar Konya’nın iktisadi tarihini incelemiş ve milli iktisat noktasındaki potansiyelini ortaya koymuştur. Ayrıca, ülkenin iktisadi durumunda köy ve köylülere önem verilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu sebeple köylüleri üretim meselesinde bilinçlendirmek konusunda harekete geçilmesini arzu etmiştir (Mithat, 1927a, s. 2).

4.TARTIŞMA ve SONUÇ

M. Şakir; Osmanlı’nın tarih sahnesinden çekilmek üzere olduğu bir dönemde, ekonomik alanda yalnızca yabancıların ve azınlıkların kazanç sağlayabildiği, Avrupa mamul maddelerinin Osmanlı pazarına hâkim olduğu 20. yüzyılın başında, Konya’da dünyaya gelmiştir. Çocukluk ve gençlik yılları Türk milletinin çok zor bir imtihandan geçtiği, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları’nın gölgesinde geçmiştir. Bu dönemlerde azınlıkların ayrılıkçı isyanlarla Osmanlı Devleti’nden ayrılmak istemeleri ve bu sebeplerden dolayı sürekli yabancı devletlerin müdahaleleri gibi etkenler, pek çok vatansız aydında olduğu gibi M. Şakir’de de milliyetçi duyguları harekete geçirmiştir.

Konya’nın tanınmış simaları ile milli düşünceler üzerine tartışma fırsatı bulan M. Şakir, Ziya Gökalp başta olmak üzere Türk milliyetçiliği alanında öne çıkmış aydınların yazılarını takip etmiş ve fikirlerini benimsemiştir. İkinci Meşrutiyet dönemiyle birlikte Türk iktisat tarihinde ilk kez ortaya çıkan milli iktisat ideolojisinin ve Osmanlı aydınlarının bu husustaki fikirlerinin takipçisi olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’yla birlikte milli iktisat uygulamalarının ivme kazandığı esnada M. Şakir genç yaşına rağmen Türk Sözü gazetesinde bu hususta yazılar kaleme almıştır. Esasında Konya bu dönemde milli iktisat politikasının merkezinde bulunmaktaydı. Bu sırada Konya’da birçok milli banka ve şirket faaliyet göstermekteydi. Şehirde yerli sermaye ile kurulmuş olan bu milli kuruluşlar şehrin sanayi ve tarım alanında kalkınmasına öncülük etmekteydi. M. Şakir de yazılarıyla Konya halkının milli kuruluşlara olan ilgisini canlı tutmaya çalışmıştır. Kısacası o, devletin merkezindeki, özellikle milli iktisat alanındaki düşünceleri ve yapılan faaliyetleri Konyalılara ulaştırmayı hedef edinmiştir.

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında milli iktisat konusundaki fikirlerini duyurmaya devam etmiştir. 1929 Büyük Buhran’ın tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’yi de etkilediği döneme denk gelen eserlerinde, ekonomide devletçilik politikasıyla birlikte millî iktisadın oluşturulabilmesi için yerli malı kullanımına önem vermiştir. Bu yöndeki düşüncelerini; devletçilik, yerli malını kullanımı ve teşviki, milli iktisat, milli kültür, milli hukuk gibi başlıklar altında anlatmıştır.

KAYNAKÇA

Makaleler

- Akyıldız, A. (2001). Kaime. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 24).
- Alp, T. (1915, Şubat). Milli İktisat. *İslam Mecmuası*, 2(22).
- Alp, T. (1916a, Şubat). Milli İktisada Doğru. *İktisadiyat Mecmuası*, 1.
- Alp, T. (1916b, Haziran 15). Yeni Ticaret Muahedeleri. *İktisadiyat Mecmuası*, 16.
- Alp, T. (1916c, Ekim 19). İttihat ve Terakki Fırkasının İktisadi Faaliyeti. *İktisadiyat Mecmuası*, 1(35).
- Alp, T. (1917, Kasım 10). Türkiye’de Bankalar. *İktisadiyat Mecmuası*, 34.
- Altan. (1917a, Haziran 28). Milliyetçilikte Ahlak. *Türk Sözü*.
- Altan. (1917b, Eylül 20). Milli Gurur Milli Fedakârlık. *Türk Sözü*.
- Altan. (1917c, Ekim 3). Mefkûre. *Türk Sözü*.
- Altan. (1931a, Nisan 23). Mefkûre Nedir? *Duygu*.
- Altan, M. (1931b). *Milli İktisada Doğru*. Türk Ocakları Matbaası.
- Emin, M. (1917). Milli İktisat ve Tedrisi. *Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası*, 1(2).
- Gökalp, Z. (1916, Aralık 7). Milli İktisat Nasıl Vücuda Gelir. *İktisadiyat Mecmuası*, 35.
- Halkevi Başkanlığı. (1946, Temmuz 29). *Ekekon*.
- İlimizde Seçim Neticelendi. (1946, Temmuz 24). *Ekekon*.

- Mardin, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918). İçinde *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 3). İletişim Yayınları.
- Milletvekili Seçimi. (1946, Temmuz 16). *Babalık*.
- Mithat. (1917a, Teşrin-i evvel). Esbab-ı Mahrumiyetimiz. *Türk Sözü*.
- Mithat. (1917b, Teşrin-i Evvel). Milli Sanayi Teşvik ve Himaye. *Türk Sözü*.
- Mithat. (1917c, Haziran 14). Nefse İ'timad. *Türk Sözü*.
- Mithat. (1917d, Haziran 16). Milliyetçilik. *Türk Sözü*.
- Mithat. (1917e, Ağustos 6). İctimai Hayat. *Türk Sözü*.
- Mithat. (1927a, Mayıs 4). Acı Rakamlar. *Aksaray Vilayet Gazetesi*.
- Mithat. (1927b, Temmuz 6). Yerli Ma'mulata Rağbet Milli İktisadiyatın Bir Zaruretidir. *Aksaray Vilayet Gazetesi*.
- Mithat. (1928a, ubat). İctimai Surette Ruhi Boşluklar. *Aksaray Vilayet Gazetesi*.
- Mithat. (1928b, Mart 14). İktisadiyatımızın İnkişaf ve Tensiki. *Aksaray Vilayet Gazetesi*.
- Muhyiddin, A. (1915, Eylül 23). Milli Sermaye- Milli Sermaye Teşkilatı. *İslam Mecmuası*, 36.
- Ökçün, A. G. (1975). Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı 1913. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 30, 25-44.
- Sait, M. H. (1916, Ağustos 10). Milli Terbiye ve Milli İktisat. *İktisadiyat Mecmuası*, 24.
- Yonga, D. R. (1916, Haziran 1). Türkiye'nin İktisaden Takviyesi Sistemi. *İktisadiyat Mecmuası*, 41.
- Zeki, M. (1914, Aralık 17). Alman Feyz-i Maliyesi. *İctihad*.
- Zühdi, M. (1915, Haziran 3). İktisad-ı Milli. *Türk Yurdu*, 2.

Kitaplar

- Ahmad, F. (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (S. C. Karadeli, Çev.; 4. bs). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Altan, M. (1940). *Konya'nın İktisadi Bünyesine Bir Bakış*. Hüsnütabiat Basımevi.
- Atalay, A. (2011). Meşrutiyetten Cumhuriyete Konya'da Kurulan Milli Şirketler ve Bankalar. Çizgi Kitabevi.
- Berend, İ. T. (2011). *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi* (2. bs). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çavdar, T. (2003). Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960. İmge Kitabevi.
- Çolak, M. (2006). Osmanlı-Alman İlişkileri Çerçevesinde Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları (1913-1918). Fakülte Kitabevi.
- Danişmend, İ. H. (1983). *Türklük Meseleleri*. İstanbul Kitabevi Yayınları.
- Güngör, E. (2003). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. Hisar Kültür Gönüllüleri.
- Helfferich, K. (1330). *Alman Feyz-i Maliyesi 1888-1913* (N. Roso, Çev.). Ahmet İhsan Şirketi.
- Hobsbawm, E. J. (2010). *Milletler ve Milliyetçilik* (O. Akınhay, Çev.; 4. bs). Ayrıntı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1970). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. Milli Eğitim Basımevi.
- Kara, İ. (2001). İslamcılarının Siyasi Görüşleri I: Hilafet ve Meşrutiyet. Dergah Yayıncılık.
- Karpat, K. (2004). *İslam'ın Siyasallaşması*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kedourie, E. (1971). *Avrupa'da Milliyetçilik* (M. H. Timurtaş, Çev.). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Koloğlu, O. (2015). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. Pozitif Yayınları.
- Koraltürk, M. (2011). Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi (1. bs). İletişim Yayınları.
- Kushner, D. (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)* (Ş. S. Türet, R. Ertem, & F. Erdem, Çev.). Kervan Yayınları.
- Özcan, M. (2004). *Konya Yazıları*. Tablet Kitabevi.
- Pamuk, Ş. (2017). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* (7. bs). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sayar, A. G. (2000). Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması (2. bs). Ötüken.
- Toprak, Z. (2016). İctihad Terakki ve Cihan Harbi- Savaşın Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918 (2. bs). Kaynak Yayınları.
- Toprak, Z. (2017). *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)* (2. bs). Doğan Egmont Yayıncılık.
- Von Hayek, F. A. (2009). Liberalizm (Ü. Çetin, Çev.). *Liberal Düşünce*, 14(55), 197-224.

Yayımlanmamış Tez

- Can, A. (2015). *Mithat Şakir Altan (Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri)* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Can, A. (2021). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Milli Bankacılık Faaliyetleri (1908-1918)* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Turgut, P. (2010). *Konya "Türk Sözü" Gazetesi (1917-1918)* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sözlükler

Hançerlioğlu, O. (1993). *Ekonomi Sözlüğü* (5. bs). Remzi Kitabevi.

Özel Evraklar

Altan Özel Evrakı (AÖE). (1916). T.C. Maarif Vekâleti Memurlarına Mahsus Sicil Cüzdanı.

AÖE Vukuatlı Nüfus Kayıt Örneği. (t.y.). Meram Nüfus Müdürlüğü.

Resmi Yayınlar

VIII. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişi 1920-1950. (2010). İçinde *TBMM Albümü 1920-2010* (C. 1). Türkiye Büyük Millet Meclisi.